

**Федотова Ганна Валеріївна,**  
доктор юридичних наук, професор,  
начальник науково-організаційного відділу  
ДНДІ МВС України,  
м. Київ, Україна  
ORCID ID 0000-0002-7798-3143

## ПРАВОВА КУЛЬТУРА І ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ ЯК ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА

*У межах статті проаналізовано наявні доктринальні підходи до визначення “правової культури” та “правового мислення”, що в подальшому дозволить сформулювати висновки про структурні елементи правової культури, серед яких є “культура” та “правове мислення” в силу багатоаспектності цього поняття. Зроблено висновок, що на сьогодні нормативна-правова база, якою оперує правознавець у професійній діяльності, постійно зазнає змін, оскільки змінюються суспільні відносини, з’являються нові суспільні зв’язки, еволюціонує саме право, що обумовлює досконалість правової культури завдяки якостям правового мислення, зокрема ініціативності та новаторству.*

**Ключові слова:** культура, правова культура, правове мислення, право, правосвідомість.

Розвиток правової культури є однією з основних вимог у контексті формування консолідованого українського громадянського суспільства. У сучасних реаліях громадське суспільство намагається максимально реалізувати та укріпити вже втілені правові ідеї з користю для всієї спільноти. Отже, сталість громадянського суспільства як правового стверджується передусім завдяки удосконаленню компетентності інститутів правової культури та правового мислення, підвищенню рівня правової культури і правосвідомості людини і громадянина, формуванню поваги до закону та визначення механізму захисту їх прав, підняттю цих засад до рівня основних напрямів державної політики.

Натомість, сьогодні відсутній єдиний підхід до трактування категорії “правова культура”, її структурних елементів та ознак, оскільки це поняття є багатозначним.

Особливого значення для дослідження правової культури має поняття культури, оскільки воно:

1) є вихідною в русі від абстрактного до конкретного, тому відображає загальне у явищах культури в усіх її різновидах;

2) є орієнтиром в аналізі емпіричного правового матеріалу при переході від теорії найвищого філософського рівня узагальнення до теорії правової культури і внаслідок цього дає змогу здійснювати у конкретній галузі знань аналіз юридичного різновиду явища не з позицій розгляду культури в цілому, а виводить

дослідника на підготовлений філософією плацдарм для виявлення специфіки об'єкта дослідження саме у правовій сфері життя суспільства;

3) вказує на головні напрями і способи розвитку теорії правової культури;

4) будучи формою і стійким організуючим принципом процесу мислення, породжує низку вимог до аналізу правової культури [1, с. 12–13].

Культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил усередині соціуму для його збереження та гармонізації. Правову культуру доцільно вважати частиною культури загалом, оскільки вона, визначаючи характер дії законодавства та упорядковуючи його відповідно до історичних вимог та національної ідеї, створює передумови для прогресивного існування загальної культури і є частиною правового буття соціуму. Правова культура містить у собі культурний зміст, вона не має власної предметності, а являє собою один із компонентів загальнолюдської культури, яка втілилася в праві та юридичній практиці.

Так, до трактування поняття “правова культура” є кілька наукових підходів, зокрема: філософський (аксіологічний), антропологічний, структурно-семіотичний або інформаційний та соціологічний.

Найширший, філософський (аксіологічний) підхід, у якому правова культура визначається як явище, яке за обсягом перевищує право. Ця думка притаманна представникам нормативного підходу, які розуміють право як систему формально визначених правил поведінки, що забезпечуються державою, тоді як решта елементів, не маючи “юридичної” природи, охоплюються поняттям правової культури, яка входить у межі так званого бажаного, ідеального права. Правова культура, з погляду філософії права, акумулює та актуалізує досягнення людини зокрема та суспільства загалом в окремих сферах життєдіяльності, серед яких найголовнішими є правова та соціальна.

Відповідно група вчених схильна розглядати правову культуру через аксіологічний підхід, оскільки у філософії права відображена більшість ідей культурології, а також, як стверджує К. Лінейцева, в основу цього підходу покладена головна ціннісна установка правової культури – забезпечення балансу сил та інтересів спільноти, яке стабілізує суспільні відносини і створює умови для їх еволюції [2, с. 38].

Антропологічне розуміння правової культури виходить з того, що культура охоплює все, що відрізняє життєдіяльність людини і суспільства від природи, яка існує, тобто всі сторони людського буття. Культура охоплює все, що створено людиною, і характеризує історичність її буття у світі. Одним із визначень правової культури в межах цього підходу є розуміння її як системи матеріалізованих та ідеальних елементів, що належать до сфери дії права, та їх відбиття в свідомості і поведінці людей [3, с. 294]. Відповідно до діяльнісного підходу, культура являє собою певну організованість конкретно-історичного досвіду соціальної діяльності людини і форми його фіксації, зберігання і трансляції. При цьому у визначеннях культури здебільшого увага акцентується на будь-якому одному боці чи характеристиці людської діяльності. У цьому аспекті культура розуміється як синонім

творчої діяльності, уособлення творчих сил суспільства, специфічний спосіб людської діяльності. Прибічники такого підходу наголошують, що правова культура виникає, розвивається та перетворюється за допомогою діяльності. При цьому йдеться саме про творчу діяльність. Тобто антропологічний (діяльнісний) підхід, визначає правову культуру як процес і результат творчості людини у сфері права, що характеризується створенням і затвердженням правових цінностей, отже, враховуючи це, правова культура розглядається як правотворча діяльність.

Щодо структурно-семіотичного або інформаційного підходу. Останніми роками дедалі актуальнішими стають семіотичні розвідки, присвячені аналізу правової реальності. Семіотика – це наука про знаки, яка вивчає світ, культуру та соціум як знакові системи, за допомогою яких здійснюється виробництво, зберігання та передача інформації. Через знаковий простір культура моделює свідомість людини та уявлення її про світ. Постійний процес знакоутворення, створення символів, просторово-часових уявлень, їх трансляції – об'єкт семіотики. Із погляду семіотичного підходу, культура представляє собою величезну інформаційну знакову систему, в якій за допомогою особливих кодів створені сценарії людської поведінки, закони соціуму, релігійні та художні тексти. Загалом усю людську культуру можна представити як багатомовний простір. Саме в культурних знаках людина відбирає та структурує свої знання про світ і свій досвід. Відповідно різні сфери й типи культури по-різному проводять відбір і структурування інформації.

Так, Ю.М. Оборотов відзначає, що в межах інформаційно-семіотичного підходу до правової культури вона розуміється як сфера ідеального, тобто такого, що містить у собі й суще, й належне, всі продукти правової творчості людей і суспільства: символів, ідей, смислів, у відповідності з якими складається ставлення людини до дійсності, вибудовується правове буття людини. Таким чином, фундаментом інформаційно-семіотичного підходу до правової культури виступає твердження про те, що вона втілює засоби, способи та результати людської та суспільної діяльності в правовій сфері [4, с. 54]. Отже, правова культура може сприйматися як інтерсуб'єктивне явище, що формується в результаті взаємодії на основі обміну інформацією та семіотичних кодів, вона формується радше як своєрідний символічний простір, у якому виникають смисли, аніж як соціальний інститут чи сукупність цінностей.

Концепт “правова культура” має більше напрацювань у теоретичному плані в юриспруденції та залишається все ще недостатньо опрацьованим у соціології, тому соціологічний підхід до правової культури використовується для пояснення природи правової культури, виходячи з розробок соціологічної науки. Найчастіше теоретичні доробки соціологів орієнтуються на конкретні емпіричні дослідження без належної інтерпретації понять. Застосування соціологічного підходу до правової культури заслуговує на розгляд, оскільки він дозволяє об'єднати філософський категоріальний інструментарій і соціологічну методологію. З погляду соціологічного підходу, правова культура характеризує якісний стан правового життя суспільства [5, с. 28], але, на відміну від філософського підходу, ця якісність

існує не абстрактно, а підлягає вельми точному розрахунку й навіть вимірюванню.

З погляду соціологічного підходу, правова культура формується на двох рівнях:

1) на рівні суспільної свідомості як однієї з його форм (право, яке відображує предметні (реїфіковані) результати діяльності людей, накопичені людством). Ці результати представлені в формі конституцій, кодексів, законів, інших нормативних правових актів, а також у формі монографій, учбових і методичних видань в області права, які розкривають зміст правового знання;

2) на особистісному рівні, який відображає правові сили та здібності особи, що реалізуються в правовій діяльності. Сюди належать привласнені особою: а) знання в області права; б) вміння та навички здійснення правової діяльності на рівні заданих правових норм; в) досвід творчої діяльності в області права у вигляді сформованої сукупності творчих умінь.

Тобто в соціологічному підході домінує інституціональне бачення правової культури як феномена, який має чітке структурування за окремими сферами існування.

Таким чином, розкриття різних підходів до визначення правової культури може відбуватись у різноманітних напрямках, це обумовлено багатомірністю й складністю цього феномена. Узагальнюючи наведенні міркування про правову культуру, можна сказати як про якісний стан правового життя суспільства, яке характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом і рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності й правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [6, с. 246–247].

Але це визначення, сформульоване М.В. Цвіком та групою вчених, не містить згадки та посилання на правове мислення. Спробуємо розібратись, з яких міркувань науковці не застосовують таку категорію щодо характеристики правової культури.

С.М. Скуріхін у своїй роботі “Правове мислення: поняття та підходи до класифікації” зазначає, що правове мислення – важливий компонент правової культури індивіда, воно відповідає загальним характеристикам мислення та має власні специфічні риси. Зокрема, він приділяє поглиблену увагу розподілу правового мислення залежно від ступеня раціональності. За цим критерієм учений виділяє логічне (дискурсивне) та інтуїтивне правове мислення. Логічне (дискурсивне) правове мислення, на думку С.М. Скуріхіна, опосередковано логікою міркувань, а не сприйняття. У його основі лежить формалізований процес отримання юридичної істини, зумовлений логічними законами і правилами, суворе дотримання яких дозволяє отримувати несуперечливі й обґрунтовані судження. Інтуїтивне правове мислення він розглядає як мислення на основі безпосереднього чуттєвого сприйняття і безпосереднього відображення правових явищ. Це ірраціональне, несвідоме явище, що не піддається логічному опису, спирається на наявну в людини здатність, не вдаючись до міркування, раптово відкривати істину, побачити суть явища, знайти рішення проблеми [7, с. 25–28].

О.О. Орлова доводить, що сутність правового мислення розкривається через його функції і концентрується у правовій свідомості та правовій культурі людини. Під функціями правового мислення, на думку О.О. Орлової, слід розуміти напрями діяльності мислення, зумовлені певними цілями, що висуває перед собою суб'єкт пізнавальної та практичної діяльності, спрямованої на розкриття внутрішньої, безпосередньо не даної у відчуттях та сприйманнях, сутності об'єктів та явищ правової дійсності.

О.О. Орлова вважає, що правове мислення як специфічна форма соціального мислення, характеризується наявністю таких основних функцій правового мислення, як: інформаційно-пізнавальна, аналітично-оцінювальна, інтерпретаційна, евристична, прогностична та регулятивна [8, с. 90].

І.Я. Андришко стверджує, що рівень правової культури суспільства, співвідношення потреб суспільства із закладеними в ній цінностями є детермінантами ефективності правового регулювання, дії принципу верховенства права, функціонування законності та правопорядку, що виникають завдяки комплексу умов та обставин, серед яких особливе місце займає правове мислення. Вчений доводить, що про правове мислення слід говорити, лише застосовуючи його до мислення професіонала-правознавця.

Правове мислення, на думку І.Я. Андришко, це внутрішня форма процесу розуміння професіоналом-правознавцем правової дійсності, результатом якого є правова поведінка у контексті позитивного права, що втілюється у правовій культурі професіонала-правознавця, при цьому формуючи образ професійної правосвідомості.

Під визначенням “правове мислення” І.Я. Андришко розглядає центральну ланку правової культури – тобто поетапну, розумову, творчу, інтелектуальну діяльність професіонала-правознавця у процесі правової комунікації, направлену на пізнання, оцінку правових явищ, використання норм права, правових принципів для реалізації суб'єктивних прав та обов'язків як самого професіонала-правознавця, так й інших суб'єктів права, що зосереджена на оцінюванні правомірної чи неправомірної поведінки за допомогою використання суджень, що створюються під впливом як раціональних, так й ірраціональних чинників [9, с. 237].

Такої позиції дотримуються й учені О. Черновський, О. Семенюк, вбачаючи, що культура правового мислення є складовою професії юриста. Крім того, науковці обґрунтовують, що мислення юриста-практика виступає як інструмент соціального життя, практичної здатності, що задовольняє потреби не стільки в знаннях про позитивне право, скільки в засвоєнні і формуванні власних нормативних суджень, правових поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій [10, с. 132].

Отже, правова культура – це глибокі знання і розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності. Правова культура не має власної предметності, вона являє собою один із компонентів загальнолюдської культури, яка втілилася в праві та юридичній практиці. Тільки особистість у її професійному прояві є творцем і носієм, реалізатором правової культури. Цілком зрозуміло, що залежно від виду правореалізації буде



модифікуватись і поняття правового мислення. На сьогодні нормативно-правова база, якою оперує правознавець у професійній діяльності, постійно зазнає змін, оскільки змінюються наявні суспільні відносини, з'являються нові суспільні зв'язки, еволюціонує саме право, що обумовлює досконалість правової культури завдяки якостям правового мислення, зокрема ініціативності та новаторству.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс. Свердловск, 1990. 320 с.
2. Линеицева К.С. К вопросу о понятии “электорально-правовая культура”. Право и государство: теория и практика. 2013. № 5 (101). С. 35–41.
3. Клімова Г.П. Структура та функції правової культури. Вісник юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2011. Вип. 11. С. 292–298.
4. Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзам. справ. О.: Юрид. л-ра, 2009. 184 с.
5. Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс: моногр. / науч. ред. С.С. Алексеев; ред. Л.А. Гупало. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. 176 с.
6. Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Боcharова Л.Л. та ін. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів юрид. спеціальностей вищ. навч. закладів / за ред. проф. М.В. Цвіка, доц. В.Д. Ткаченка, проф. О.В. Петришина. Х.: Право, 2002. 436 с.
7. Скуріхін С.М. Правове мислення: поняття та підходи до класифікації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2019. № 41. Т. 1. С. 25–28.
8. Орлова О.О. Сутність правового мислення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. Серія: ПРАВО. Вип. 21. Ч. II. Т. 1. С. 88–90.
9. Андрушко І.Я. Правове мислення як центральна ланка правової культури. Актуальні проблеми держави і права. С. 231–238.
10. Черновський О., Семенюк О. Культура правового мислення – складова частина професії юриста. Підприємство, господарство і право. 2018. № 1. С. 132–136.

### REFERENCES

1. Semitko A.P. (1990) Pravovaya kul'tura sotsialisticheskogo obshchestva: sushchnost', protivorechiya, progress. “Legal Culture of Socialist Society: Essence, Contradictions, Progress”. Sverdlovsk. 320 p. [in Russian].
2. Lineytseva, K.S. (2013) K voprosu o ponyatii “elektoral'no-pravovaya kul'tura”. “On the Issue of the Concept of “Electoral and Legal Culture”. Law and State: Theory and Practice 5 (101), 35–41 [in Russian].
3. Klimova, H.P. (2011) Struktura ta funktsiyi pravovoyi kul'tury. “Structure and Functions of Legal Culture”. Bulletin of the Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine. Issue 11. P. 292–298 [in Ukrainian].
4. Oborotov, Yu.N. (2009) Teoriya gosudarstva i prava (pragmaticheskii kurs). “Theory of State and Law (pragmatic course)”: exam. ref. A.: Legal. l-re. 184 p. [in Russian].
5. Semitko, A.P. (1990) Pravovaya kul'tura sotsialisticheskogo obshchestva: sushchnost', protivorechiya, progres. “Legal Culture of a Socialist Society: Essence, Contradictions, Progress”: monograph / scientific ed. S.S. Aleksieiev; ed. L.A. Gupalo. Sverdlovsk: Ural Publishing House. 176 p. [in Russian].
6. Tsvik, M.V., Tkachenko, V.D., Bocharova, L.L. et al. (2002) Zahal'na teoriya derzhavy i prava: pidruch. dlya studentiv yuryd. spetsial'nostey vyshch. navch. Zakladiv. “General Theory of State and Law”: textbook / ed. prof. M.V. Tsvik, V.D. Tkachenko, O.B. Petryshyn. H.: Pravo. 436 p. [in Ukrainian].
7. Skurikhin S.M. (2019) Pravove myslennya: ponyattya ta pidkhody do klasyfikatsiyi. “Legal Thinking: Concepts and Approaches to Classification”. Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence 41. Vol. 1. P. 25–28 [in Ukrainian].

8. *Orlova, O.O.* (2013) Sutnist' pravovoho myslennya. "The Essence of Legal Thinking". Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: LAW. Iss. 21. Part II. Vol. 1. P. 88–90. [in Ukrainian].

9. *Andryushko, I.Ya.* Pravove myslennya yak tsentral'na lanka pravovoyi kul'tury. "Legal Thinking as a Central Link of Legal Culture". Current Issues of State and Law. P. 231–238. [in Ukrainian].

10. *Chernovs'kyi, O., Semenyuk, O.* (2018) Kul'tura pravovoho myslennya – skladova chastyna profesiyi yurysta. "The Culture of Legal Thinking – an Integral Part of the Legal Profession". Enterprise, Economy and Law 1, 132–136 [in Ukrainian].

UDC 340.12:321.21

**Fedotova Hanna,**  
Doctor of Juridical Sciences, Professor,  
Head of the Department, State Research Institute  
MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,  
ORCID ID 0000-0002-7798-3143

### LEGAL CULTURE AND LEGAL THINKING AS THE MAIN COMPONENTS OF LEGAL SOCIETY

Research article states that the sustainability of civil society as a legal entity is confirmed primarily by the improvement of the competence of the institutions of "legal culture" and "legal thinking", raising the level of legal culture and legal awareness of man and citizen, forming respect for the law and defining a mechanism to protect their rights, raising these principles to the level of the main directions of public policy.

At the same time, it is proved that legal culture contains cultural content, it does not have its own objectivity, but is one of the components of universal culture, which is embodied in law and legal practice.

It is substantiated that the definition of legal culture can take place in various directions and this is due to the multidimensionality and complexity of this phenomenon, in particular the focus on philosophical (axiological), anthropological, structural-semiotic or informational and sociological scientific approaches to the concept of "legal culture".

Summarizing the arguments about legal culture, it is stated that this phenomenon is determined by the quality of legal life of society, which is characterized by the level of development of the legal system – the state and level of legal consciousness, jurisprudence, law, law enforcement, law and order, legal education guarantee of fundamental human rights and freedoms.

It is emphasized that "legal thinking" is an important component of the legal culture of the individual, which corresponds to the general characteristics of thinking and has its own specific features.

On the basis of the above mentioned, the conclusion is drawn: legal culture does not have its own subject matter, it is one of the components of universal culture, which is embodied in law and legal practice. Only the individual in his professional

manifestation is the creator and bearer, the implementer of legal culture. In addition, it is clear that dependance on the type of implementation law and the concept of legal thinking, which is an important prerequisite for the formation of a legal society, should be modified.

**Keywords:** culture, legal culture, legal thinking, law, legal consciousness.

Отримано 17.03.2021